

Educació, Filosofia i forma de vida. Les propostes de Montaigne i Descartes

Joan Lluís Llinàs Begon*

Resum

Aquest article pretén un objectiu doble. En primer lloc vol mostrar que educació i Filosofia estan lligades de tal manera que l'activitat filosòfica comporta una proposta de forma de vida i, en conseqüència, també proposta educativa. Per l'altra banda, avaluar, en aquest sentit, l'actualitat de les propostes de Montaigne i Descartes. Finalment, conclou amb una comparació entre les dues propostes educatives que suposen les filosofies de Montaigne i Descartes.

Paraules clau

Montaigne, Descartes, Filosofia com a forma de vida

Recepció de l'original: 2 de desembre de 2013

Acceptació de l'article: 29 de gener de 2014

Introducció

Amb l'objectiu de mostrar que educació i Filosofia estan lligades de tal manera (però no només d'aquesta manera) que l'activitat filosòfica comporta una proposta de forma de vida, proposta que és també, una proposta educativa, i alhora d'avaluar, en aquest sentit, l'actualitat de les propostes de Montaigne i Descartes, situades a l'inici del pensament modern, partirem de considerar la Filosofia com una forma de vida, concepció de la Filosofia que prové del món grec, i que ha estat recuperada per autors tan diversos com Pierre Hadot o Michel Foucault. El que defens aquí és que les propostes filosòfiques de Montaigne i Descartes són totes dues propostes de forma de vida, i són totes dues modernes. Aquest plantejament ha de vèncer alguns dubtes. Per a alguns, no és clar que Montaigne sigui filòsof modern, ni tan sols que sigui filòsof. Per a molts, tampoc no és clar que puguem considerar la Filosofia de Descartes com una proposta de forma de vida. Per resoldre aquests dubtes, anirem per parts.

En primer lloc, abordaré breument la qüestió de la Filosofia de Montaigne, per mostrar que els *Assaigs* poden ser considerats com un llibre de Filosofia, si entenem aquesta com a proposta de forma de vida, com a aprenentatge de com s'ha de viure. En segon lloc, mostraré que la Filosofia de Montaigne, malgrat sostingui una idea de Filosofia pròpia de la Filosofia antiga, s'esdevé dintre de la problemàtica pròpia de la Filosofia moderna. En tercer lloc, abordaré la Filosofia de Descartes incidint en la relació entre la teoria cartesiana i la praxi a la que està lligada, per tal de mostrar que en la Filosofia de

(*) Professor titular del Departament de Filosofia i Treball Social de la Universitat de les Illes Balears del qual és director. S'ha especialitzat en l'estudi de la filosofia durant l'època moderna (Montaigne, Descartes, Comenius, etc.), tot abordant qüestions pedagògiques d'aquests autors. Entre les seves publicacions destaca el llibre *Educació, filosofia i escriptura en Montaigne* (Palma, Edicions Universitat de les Illes Balears, 2001). També ha tingut cura de l'estudi introductori i de la selecció dels *Textos sobre educació* de Michel de Montaigne (Vic, Eumo, 2012). Ha estat president de l'Associació Filosòfica de les Illes Balears (AFIB). Adreça electrònica: jlluis.llinas@uib.es

Descartes també hi trobam una proposta de forma de vida, i que aquesta passa, així mateix, per un procés educatiu, per ensenyar i aprendre. Finalment, procediré a comparar les propostes de Montaigne i Descartes, i defensaré que, malgrat les diferències, ens trobam amb projectes moderns que, quan s'apliquen a la vida, no són tan diferents com inicialment semblaria.

Montaigne o la Filosofia del qui no és pas filòsof

Són ben coneguts els passatges dels *Assaigs* en els que es critica la Filosofia, així com la declaració –tan repetida al llarg de la història per molts dels considerats filòsofs– de «Jo no sóc filòsof» (III, 9, 271)¹. La raó de ser d'aquests passatges té a veure amb l'anomenat escepticisme de Montaigne. La famosa «Apologia de Ramon Sibiuda» (II, 12), després d'un considerable desplegament d'argumentari escèptic, conclou, contundent, que no tenim comunicació amb l'ésser. L'accés a la veritat, doncs, no és possible, i, per tant, aquella ciència que pretengui posseir-la ens enganya. Un dels problemes de l'ésser humà és creure que posseeix veritats allà on només hi trobam opinions. La Filosofia, en la mesura que es presenta com a posseïdora de veritats, contribueix a alimentar aquesta vanitat. A més, la Filosofia pretén que la seva pràctica ens farà esdevenir més savis. Aquí rau el problema, en el lligam entre coneixement i acció. Intentant construir la vida a partir de veritats indubtables, la Filosofia palesa la seva inutilitat. La saviesa que ens proporciona la Filosofia, doncs, no ens serveix per a viure:

Si l'home fora savi fixaria el valor autèntic de cada cosa segons que fóra la més útil i adequada per a la seua vida. Qui ens valore per les nostres accions i el nostre comportament trobarà més gran nombre d'excel·lents entre els ignorants que entre els savis. (*Assaigs*, «Apologia de Ramon Sibiuda», II, 12, 253)

Per a Montaigne, el problema de la Filosofia, doncs, és que vol fonamentar la proposta de vida a partir de la veritat. Però un cop mostrada la incapacitat d'assolir aquesta pretensió, les propostes de cadascuna de les filosofies que coneixem poden ser útils, ja que eventualment serveixen per conformar la nostra vida. És a dir, les sectes filosòfiques no són més valuoses perquè se presentin com a veritables, ni perquè reflecteixin el talent dels seus autors, sinó perquè ens poden servir per viure millor. El filòsof, en definitiva, no fa res més que qualsevol altra persona amb inquietud de formar la seva vida, és a dir, intentar regular-la, o més aviat proposar com regular-la. És en aquest sentit que la Filosofia «té tantes cares i varietat, i ha dit tant, que tots els nostres somnis i les nostres fantasies s'hi troben.» (II, 12, 352). Però si consideram les diverses filosofies com a presentant no ja veritats sinó versemblances, com ens recorda Montaigne que fa Plató al *Timeu* (II, 12, 338), aleshores la distància entre els filòsofs i Montaigne minva de tal manera que aquest es descobreix fent de filòsof:

Els meus costums són naturals; no he demanat ajuda a cap disciplina per construir-los. Però, ja que són completament febles, quan he tingut ganes de contar-los i poder-los mostrar en públic una mica més decentment, m'he vist obligat a assistir-los amb raonaments i exemples, i ha estat una meravella haver-los trobat, per casualitat, conformes a tants exemples i raonaments filosòfics. No he sabut quina categoria era la meua vida fins després d'haver estat explotada i emprada. Nova figura: un filòsof espontani i fortuït! (II, 12, 353)

(1) Totes les referències als *Assaigs* es fan per l'edició catalana: Montaigne, *Assaigs*, 3 vols., trad. Vicent Alonso, Barcelona, Proa, 2006-2008, si bé he tingut en compte l'edició francesa de Villey-Saulnier, Montaigne, *Les Essais*, 3 vols., Paris, Quadrige-PUF, 1988.

El cas és que Montaigne és presenta natural i construït a l'ensem, perquè la seva naturalesa consisteix en no recórrer a cap disciplina. En aquest sentit, Montaigne no és filòsof. Però en la mesura que s'ocupa de conduir la seva vida està fent de filòsof, ja que no fa res de diferent al que feien les diverses sectes filosòfiques antigues. Aquesta idea de la Filosofia entesa com a forma de vida queda molt clara en un altre dels grans capítols dels *Assaigs*, «Sobre l'educació dels infants» (I, 26), on la Filosofia, que és presentada com a discurs que regula els costums i el judici, ocupa el lloc central del capítol assumint el paper de disciplina fonamental per dur a terme les idees educatives de Montaigne. En aquest capítol el filòsof és definit com a aquell que, en els jocs olímpics, no exercita el cos cercant la glòria, ni ven mercaderies per treure'n beneficis, sinó aquell que vol examinar com i per què es fa cada cosa, observar la vida dels altres homes, per tal de millor jutjar i ordenar la pròpia (I, 26, 265). Com s'ha de viure, aquesta és la qüestió clau de la Filosofia per a Montaigne. I l'ensenyament de la Filosofia ha de servir per formar millor el nostre judici, que és, per a Montaigne, l'objectiu del procés educatiu. Sense un judici ben format, difícilment podrem conduir adequadament la nostra vida. Dit d'una altra manera, i anticipant un llenguatge més aviat kantian, podríem dir que per a Montaigne la Filosofia ens ensenya a filosofar, això és, a pensar sobre la nostra vida.

La Filosofia tal com l'entén Montaigne, per tant, està lligada a la praxi. Si bé és un discurs, es tracta d'una reflexió sobre l'acció humana, i un intent de respondre a la pregunta sobre com s'ha de viure. Per tant, el seu contingut és eminentment pràctic i serveix a qui l'aborda a formar el judici, que és l'instrument que ha de servir a l'individu a construir la seva vida:

... se li dirà què és saber i ignorar, quina ha de ser la finalitat de l'estudi, què és la valentia, la templança i la justícia; quina diferència hi ha entre l'ambició i l'avarícia, la servitud i la subjecció, la llicència i la llibertat; per quines marques es coneix la vertadera i sòlida felicitat; fins on cal témer la mort, el dolor i la vergonya,

et quo quemque modo fugiatque feratque laborem,

quins ressorts ens mouen i el mitjà de tants diversos moviments en nosaltres. Perquè em sembla que les primeres reflexions amb què hauríem d'abeurar la seua intel·ligència haurien de ser aquelles que regulen els seus costums i el seu bon sentit, que l'ensenyaran a conèixer-se, i a saber morir bé i viure bé. Entre les arts liberals, comencem per l'art que ens fa lliures. (I, 26, 266)

Només si l'educació assoleix aquesta fita de formar el judici per obtenir un cap ben fet, que sàpiga conduir la seva vida, pot continuar introduint altre tipus de continguts:

Després que se li haurà dit allò que serveix per a esdevenir més savi i millor, se li explicarà què és la lògica, la física, la geometria, la retòrica, i amb el judici ja format aprendrà sense dificultats la ciència que trie. (I, 26, 268)

La proposta filosòfica de Montaigne: assajar el jo

Ara bé, aquesta concepció de la Filosofia s'identifica amb la de la Filosofia com a forma de vida de la Filosofia antiga, i sembla tenir poc a veure amb la modernitat filosòfica. Montaigne tenia un gran coneixement del món antic, i ho demostra en els *Assaigs*, plens de citacions, al·legacions i préstecs ocults. La sensació que produeix, tot plegat, és la que ens trobam amb un eclecticisme que, tal com Ciceró, agafa de cada escola a cada moment allò que li sembla millor. De fet, podem trobar en els *Assaigs* no tan sols un Montaigne escèptic, sinó també un d'estoic, un d'epicuri o un altre cínic. Però l'interès del plantejament de Montaigne no està aquí, sinó que rau en l'intent d'introduir aques-

ta idea de Filosofia com a forma de vida en un marc nou, el del subjecte modern. En l'*Avís al lector*, que antecedeix la primera edició dels *Assaigs* i que Montaigne no va modificar en cap de les edicions successives, manifesta la seva intenció: pintar-se. És Montaigne qui es pinta a si mateix, elaborant un discurs del jo el contingut del qual és el mateix jo, i que es dirigeix eventualment a altres jos concrets (parents i amics, ens diu). Així, Montaigne exemplifica radicalment la idea moderna que tot coneixement és coneixement d'un subjecte: qualsevol fet, discurs o acció gira en torn al jo. La modernitat de Montaigne, doncs, passa per l'escepticisme epistemològic. La subjectivitat del coneixement sembla impossibilitar l'adquisició de veritats objectives, i aquest és el problema amb el que s'haurà d'enfrontar Descartes. Montaigne posa a la Filosofia moderna, des del seu inici, davant dels seus límits. En certa manera, Montaigne contribueix a la germinació de la idea moderna de mètode², no tan sols per posar al subjecte en el centre del procés del coneixement, sinó per exercir una tasca rigorosa de procés d'escriptura, subjecta a l'experiència i que requereix una atenció constant. Però Montaigne no aplica aquests trets al mètode experimental forjat en el segle XVII, sinó que se centra en la peculiar relació entre Filosofia, formació i escriptura³. Els *Assaigs* són el resultat d'aquesta relació. L'activitat filosòfica, que no pot posar-nos en comunicació amb l'ésser, només té sentit en tant que exercici de formació del jo. La Filosofia ha de retornar al subjecte per esdevenir l'element central de l'educació. Però un element que no ha de ser entès com una disciplina aliena a qui la practica, sinó com un discurs l'objectiu del qual és, en darrer terme, dissoldre's amb la vida. El jo que es va formant utilitza discursos que no poden ser un conjunt de mots buits, sinó que han de ser viscuts pel subjecte. Els *Assaigs* en són l'exemple: en els diversos capítols que el formen apareixen molts temes, però tots ells es lliguen en torn a un de sol, Michel de Montaigne. Són discursos del jo, que parlen del jo, i que impacten sobre ell, transformant-lo. El discurs filosòfic, en tant que discurs formador. Només té sentit en la mesura que té la capacitat de corporificar-se en l'individu.

Perquè la Filosofia sigui un art de viure, el discurs que produeix no pot tenir la forma de tractat, ja que això reflectiria quelcom de ja acabat, de definitiu. Però de la mateixa manera que no podem assolir la veritat del món, tampoc, segons Montaigne, no podem assolir la substancialitat del subjecte. En «Sobre el penediment» (III, 2) Montaigne ens recorda que ell no es pot resoldre, i que precisament per això s'assaja, és a dir, es posa a prova, s'experimenta, es tempteja, es mou en un equilibri sempre inestable. En un món canviant, l'assaig es presenta com a l'eina més adequada per situar-nos millor en el món. Potser no es pot accedir a la substancialitat del jo, però per contra aquest jo viu i té experiència del món. Mitjançant l'assaig mostrem i posam a prova el pensament, i duim a terme un procés de formació de nosaltres mateixos. Així, l'escriptura de l'assaig és l'escriptura filosòfica, i la pràctica de l'assaig és la base del procés educatiu, procés que abasta tota una vida. L'infant ha d'habituar-se des de petit a posar a prova el seu pensament, a jutjar, i per aconseguir-ho qualsevol contingut pot ser escaient. Montaigne ens recorda que tot (qualsevol fet per anecdòtic que sigui) pot ser element per a

(2) D'acord amb P. Desan, *La naissance de la méthode*. Paris, Nizet, 1987.

(3) Pel que segueix, vegeu J.L. Llinàs, *Educació, filosofia i escriptura en Montaigne*. Palma, Edicions UIB, 2001, especialment p. 287-292.

la pràctica del judici. L'adult pot continuar la pràctica del judici, entre altres possibilitats, mitjançant l'escriptura de l'assaig, espai on el pensament es transforma en acció, una acció que proporciona nou material per a la reflexió. Montaigne fa el llibre i el llibre el fa a ell, causa l'escriptura i a la vegada és causat per ella, és a dir, ens trobam amb un llibre, com molt bé és definit als *Assaigs*, consubstancial al seu autor (II, 18, 544; 665C).

L'objectiu declarat d'aquest procés és la pintura de si («Al lector»), però el procés fa possible la transformació de si: cercant conèixer-nos, ens formam per a millor viure en el món:

L'agitació i la caça ens pertanyen pròpiament: no tenim excusa si les conduïm malament i estúpidament; fallar en la presa, això ja és una altra cosa. Perquè estem fets per buscar la veritat; posseir-la pertany a un poder més gran. No està, com deia Demòcrit, amagada al fons dels abismes, sinó més prompte elevada a una altura infinita i coneguda de Déu. El món no és més que una escola de recerca. No importa qui assolirà l'objectiu, sinó qui assolirà les més belles curses. Tant pot ser l'estúpid qui diu la veritat, com qui diu la mentida; perquè ens ocupem de la manera de dir, no de la matèria. El meu gust és considerar tant la forma com la substància, tant l'advocat com la causa, com Alcibiades ordenava que fóra. (III, 8, 237; 928B)

Aquest és el rerefons de l'activitat filosòfica assagística de Montaigne: la vida bona. I, en conseqüència, la Filosofia esdevé educació. Així, el que d'una banda ens permet lligar Montaigne amb tota la Filosofia clàssica –la concepció de la Filosofia com a forma de vida–, de l'altra és també el bessó de la seva modernitat: precisament degut a la constatació que tot coneixement és coneixement d'un subjecte, i que la caça del coneixement és, en la seva concepció habitual d'atrapar la presa, infructuosa, la utilitat del procés passa per posar-se a prova per tal de formar-se millor.

La Filosofia de Descartes com a forma de vida

No és habitual considerar la Filosofia cartesiana com a una proposta de forma de vida. A això ajuda, entre altres coses, la no existència en l'obra cartesiana d'un text dedicat específicament a educació. Certament, Descartes figura en diverses històries de l'educació⁴, però no com a tractadista de l'educació sinó per la influència del corrent racionalista en les idees educatives de l'època. Malgrat tot, l'obra cartesiana ens ofereix prou elements, tot i que disseminats, per plantejar que el projecte filosòfic de Descartes comprèn una proposta de forma de vida i un consegüent procés de formació de l'ésser humà. Ja les *Regulae* duen un títol significatiu: *Regles per a la direcció de l'esperit*. Els *Assaigs* de Montaigne no presenten tant preceptes per guiar la nostra vida sinó regles per a la direcció del nostre esperit⁵. Descartes ofereix, com a resposta a Montaigne, regles d'ordre lògic que tenen, però, una implicació en la vida quotidiana. Es tracta no tant d'augmentar coneixements concrets, sinó, com es palès des de la Regla I, que aquest augment reflecteixi l'hàbit de distingir entre el vertader i el fals, és a dir, l'hàbit d'exercir la llum natural de la raó, per poder aplicar aquesta llum a tots els moments de

(4) Vegeu, per exemple, J. Bowen, *Historia de la educación occidental*. 3 vols. Barcelona, Herder, 1980-1985; o A. Capitán, *Historia del pensamiento pedagógico en Europa*. 2 vols. Madrid, Dykinson, 1984-1986.

(5) Vegeu J.Y. Pouilloux, *Lire les "Essais" de Montaigne*. Paris, Maspéro, 1969, p. 111-112, i, més recentment, B. Sève, *Montaigne. Des règles pour l'esprit*. Paris, PUF, 2007.

la vida. Així Descartes ens recorda que l'important no rau tant en desenvolupar aquelles ciències que aparentment donen fruits més útils, sinó en

augmentar la llum natural de la seva raó, no per resoldre tal o qual dificultat d'escola, sinó perquè, en cada circumstància de la seva vida, el seu enteniment mostri a la seva voluntat allò que cal triar. (*Regulae ad directionem ingenii*, I, AT X, 361)⁶

Des de les *Regulae*, doncs, Descartes orienta el seu projecte a l'acció humana. No es tracta d'assolir el saber pel saber, sinó d'evitar l'error i posseir el coneixement per tal de procurar-se una vida millor. Una idea semblant la trobam en el *Discurs del mètode*, que és presentat amb el doble objectiu d'assolir la veritat en les ciències i conduir bé la raó. Si la Filosofia cartesiana pot ésser considerada com aquella que intenta respondre la pregunta «Com és possible el coneixement?», aquesta pregunta va lligada a una altra, òbvia però sovint oblidada: «Per què és important no equivocar-se?». L'error té conseqüències negatives, tant pel que fa a la vida pràctica quotidiana com, pensa Descartes, en el terreny de la moral. Coneixement i acció estan lligades perquè, com queda clar ja en les *Regles*, el saber és únic:

totes les ciències no són altra cosa que la saviesa humana. (*Regulae*, I, AT X, 360)

I la saviesa s'identifica amb la Filosofia, en la mesura que, segons Descartes, aquesta no significa només prudència en la conducció dels assumptes, ans també un perfecte coneixement de totes les coses que l'home pot saber, tant pel que fa a la conducta de la vida com a la consideració de la seva salut com a la invenció de les arts (*Principis de la Filosofia*, AT IX, 2). Sense Filosofia, ens diu Descartes, no podríem regular els costums i conduir-nos adequadament en la vida, de la mateixa manera que sense la vista no podríem guiar bé les nostres passes (*PF*, AT IX, 3-4). En el *Discurs*, Descartes considera la Filosofia com l'ocupació més sòlidament bona i important (*DM I*, AT VI, 3). I en la mateixa obra Descartes expressa, al final de la tercera part i després d'haver exposat les màximes de la seva moral per provisió, que ell ha triat la millor ocupació que pot tenir l'ésser humà, la d'aquell que dedica la seva vida a cultivar la seva raó i avança tant com pot en el coneixement de la veritat (AT VI, 27), és a dir, la vida com a filòsof. Així, en una obra programàtica com és el *Discurs* queda clar que la recerca de coneixement està vinculada a un projecte de vida, i que aquest projecte és desitjable no només per l'assoliment de coneixements teòrics.

Aquesta idea queda encara més clara en *Els principis de la Filosofia*. En la dedicatòria a la princesa Elisabeth de l'edició llatina dels *Principis*, Descartes descriu el savi com aquell que posseeix una voluntat ferma i constant d'emprar sempre la raó el millor que pugui. La relació adequada entre voluntat i enteniment, doncs, és la que ens procura la saviesa. L'enteniment ens ha de permetre conèixer el bé, la voluntat ha de voler seguir-lo. Aquesta pot posseir-la tothom per igual, però no tothom sembla posseir la mateixa capacitat d'emprar amb eficàcia l'enteniment, per la qual cosa, diu Descartes a la princesa, només podem exigir als éssers humans que tinguin la ferma resolució de fer el bé i d'instruir-se. El que crida l'atenció d'aquesta dedicatòria és precisament el tema, el

(6) Totes les referències als textos de Descartes es fan per l'edició Adam-Tannery, *Descartes*. 11 volums. Paris, Vrin, 1996. Les traduccions són meves.

coneixement del bé, quan *Els Principis* desenvolupen la metafísica i la física, però no la qüestió de l'acció humana.

La *Lettre de l'auteur à celui qui a traduit le livre, laquelle peut ici servir de préface* s'afegeix en la traducció francesa dels *Principis*, i resumeix molt bé tot el que fins ara hem remarcat. Després d'assenyalar la saviesa com a l'objectiu i la Filosofia com l'activitat que ha de fer possible assolir-la, Descartes introdueix una imatge prou coneguda, la de l'arbre de la Filosofia:

Així, tota la Filosofia és com un arbre, les rels del qual són la Metafísica, el tronc la Física, i les branques que surten d'aquest tronc les altres ciències, que es redueixen a tres principals, a saber, la Medicina, la Mecànica i la Moral, entenc la més elevada i perfecta Moral, que, pressuposant un coneixement complet de les altres ciències, és el darrer grau de la saviesa. (PF, AT IX, 14)

La Filosofia, doncs, s'orienta a l'acció humana, ja sigui a la cura del cos, a la producció d'artefactes per millorar les condicions de vida, o la qüestió de com s'ha de viure. La Filosofia és praxis, i la tria de la vida com a filòsof adquireix sentit en comprovar la utilitat que comporta: una vida millor. Com és sabut, els especialistes han dedicat moltes pàgines a la qüestió de la Moral, el fruit més important que podem recollir del procés de coneixement. Sembla que aquesta Moral només pot ser considerada un cop s'han obtingut tots els coneixements possibles, però donat que això sembla inassolible pareixeria que la Moral per provisió seria l'única Moral definitiva possible⁷. Però a la vegada Descartes admet la dificultat en l'avanç del coneixement, afirmant que es tardaran alguns segles en l'adquisició de totes les veritats (AT IX, 20). La moral, no obstant això i com Descartes ja recordava en el *Discurs*, no té espera. La lectura conjunta de la dedicatòria a Elisabeth i de la Carta-prefaci ens dona la clau per resoldre el problema. En la dedicatòria, recordem, se'ns diu que la saviesa s'obté amb el coneixement del bé i la voluntat d'assolir-lo. Però l'adquisició del coneixement del bé és el darrer fruit que s'obté de l'arbre de la Filosofia, i primer hem d'assolir els coneixements anteriors, cosa que no se satisfà completament, ni en general ni en cada ésser humà, per la qual cosa ens resta voler instruir-nos, és a dir, eixamplar els nostres coneixements per aproximar-nos un poc més a la saviesa, car, com recorda Descartes en la *Carta-prefaci*, el descobriment de noves veritats ens proporcionarà un grau més elevat de saviesa (AT IX, 18). Les darreres pàgines dels *Principis*, on Descartes distingeix entre la certesa moral i la que es produeix quan pensam que la cosa no pot ser de cap manera distinta a com la jutjam (AT IX, 323-325) clarifiquen aquesta relació: l'àmbit de la moral és peculiar, i malgrat poguéssim assolir tots els coneixements anteriors al de la moral no disposaríem d'unes lleis morals que ens permetessin deduir quina conducta dur a terme en cada cas. La moral cartesiana sembla ser més aviat probabilística, en la mesura que com més coneixements tinguem a l'hora de prendre una decisió més a prop estarem del bé (sempre que mantinguem la voluntat d'assolir-lo), però l'error es manté malgrat tot possible.

(7) És la posició de Guérout (Descartes selon l'ordre des raisons. 2 vols. Paris, Aubier-Montaigne, 1953), que defensa que la complexitat del nostre compost ment-cos fa impossible la *definitivitat* de la moral. Rodis-Lewis (*La morale de Descartes*. Paris, PUF, 1970), per la seva banda, considera que la mort de Descartes va impedir l'exposició de la Moral definitiva. Per contra, altres autors com Marshall (*Descartes's Moral Theory*. Ithaca & London, Cornell University Press, 1998) sostenen que la moral del *Discurs* no és la definitiva, o com Tom Sorell («Morals and Modernity in Descartes», in Sorell, T. (ed.), *The Rise of Modern Philosophy. The Tension between the New and the Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*. Oxford, Clarendon Press, p. 273-288, 1993), que la considera prou diferent de la moral que apareix en escrits posteriors.

Descartes presenta un dels fruits més importants dels *Principis* el d'acostumar-se a jutjar les coses millor i esdevenir així més savi (AT IX, 18). I per a això, com més coneixements, millor. Si bé no derivam dels coneixements unes lleis morals, la moral necessita, per desenvolupar-se correctament, pressuposar els coneixements anteriors. Això és el que proporcionen *Els Principis de la Filosofia* a la moral, coneixements, car Descartes pensa que un major coneixement millora el nostre judici i redueix l'error⁸.

Aquesta digressió sobre l'estatut de la moral en el conjunt del sistema cartesià ens permet clarificar en què consisteix la vida que ens proposa Descartes, una vida que té en compte el valor del coneixement per viure millor en tots els àmbits de la vida pràctica. L'home cartesià, doncs, és aquell que en la seva vida quotidiana té en compte tota la informació de la que disposa a l'hora que la raó dictamini la conducta a prendre i dirigir la seva voluntat cap a ella. En Descartes, doncs, trobam, de manera similar a Montaigne, que l'educació de l'ésser humà passa per la formació del judici individual, per generar l'hàbit de pensar per un mateix. La seva Filosofia, per tant, pot ser vista en els dos casos com una proposta educativa. La diferència entre ambdós autors consisteix en l'estatut concedit a la raó. En el cas de Descartes, es tracta d'una raó universal, comuna a la humanitat, que ha de permetre, si aprenem a conduir-la adequadament i ens proporciona els coneixements deguts, conduir-se bé en totes les circumstàncies. Així, si bé en la dedicatòria a la princesa Elisabeth Descartes havia deixat clar que no tothom té les mateixes capacitats d'assolir coneixements, en la Carta-prefaci assenyala que tothom pot assolir ciència si és conduït com cal (AT IX, 12). Això significa que malgrat les diferències entre els éssers humans, existeix una igualtat de fons que permet als homes assolir un cert grau de saviesa, i per això té sentit publicar els *Principis de la Filosofia* i destinar-los a l'ensenyament. Descartes, com Montaigne, atorga a l'home la capacitat de servir-se d'allò que depèn exclusivament d'ell: el seu lliure albir, la seva raó. Es tracta, doncs, d'educar per poder manejar allò que és nostre, la raó, i allò que ens ha de proporcionar la bona vida: el seu bon ús.

Conclusions: Montaigne i Descartes al voltant de la educació, un intent de comparació

Intentem ara comparar les dues propostes presentades. Tant a Montaigne com a Descartes la Filosofia és considerada com a activitat teòrico-pràctica. L'activitat especulativa adquireix el seu sentit en la praxi. Montaigne rebutja la Filosofia i la ciència en la seva dimensió exclusivament teòrica, en la mesura que pretenen una veritat que no és assolible. Amb l'absència d'un coneixement que definitivament ens orienti a l'acció, es fa tant més necessari exercir el judici adequadament per conduir-nos el millor possible en la vida. Descartes intenta derrotar l'escepticisme amb l'establiment de veritats indubtables, que han de ser el punt de partida d'un desenvolupament en el coneixement que ha de servir de base per conduir les nostres accions en la vida. Així doncs, la diferència entre els dos no rau en la dimensió pràctica, sinó que ho és en darrer terme en l'àmbit epistemològic, això és, el valor atorgat al coneixement per a la bona direcció de la vida. Ambdós autors fan servir el judici per prendre decisions, i el judici és un judici indivi-

(8) Per a un desenvolupament més ampli d'aquesta qüestió, vegeu J.L. Llinàs, «En torno a la propuesta moral cartesiana: un diálogo con Montaigne», *Contrastes* XV (2010), p. 187-204.

dual, però al subjecte cartesià se li fan presents unes veritats que no pot obviar, unes veritats que no poden ser deixades de banda a l'hora d'exercir el nostre judici en relació a la nostra conducta. Descartes aspira a viure amb la màxima seguretat que li pot atorgar la raó, seguretat totalment absent en Montaigne.

Malgrat aquesta clara diferència en l'àmbit epistemològic, les distàncies entre les dues propostes no són tan grans. Ambdues són propostes modernes, car posen el subjecte autònom com a punt de partida. És l'individu, sense ajuda de la fe, qui ha de construir la seva vida. En aquest sentit, tot depèn d'ell, ja que si no vol dirigir-se al bé, no hi ha res a fer. Montaigne remarca, en «Sobre l'educació dels infants», que si l'infant que ha de ser educat no vol seguir les pautes, no hi ha res a fer (i així, encara que sigui noble, és millor que es dediqui a la pastisseria), ja que és condició necessària que la voluntat es dirigeixi a formar el judici. A Descartes, no n'hi ha prou que l'enteniment assenyali què és el millor, ja que la voluntat ha de voler seguir-lo. En tots dos casos, és l'ésser humà qui ha de decidir sobre la seva vida, qui ha de voler actuar bé. Però aquesta voluntat d'actuar bé, per realitzar-se, necessita de l'educació. Tot depèn de nosaltres, però precisament per això cal que ens preparem per poder decidir per nosaltres mateixos. En el cas de Descartes, a més, ens cal adquirir el màxim de coneixements adequats.

Més enllà de la discussió epistemològica sobre la possibilitat d'adquisició de veritats, Montaigne i Descartes presenten una actitud semblant davant la diversitat: essent un fet, cal respectar-la i practicar el diàleg, amb la convicció montaigniana que aquest és possible, i la cartesiana que d'aquest quedaran paleses veritats comunes. L'educació, doncs, en ambdós casos, ha de basar-se en formar el judici partint del respecte i la tolerància, amb el convenciment que en principi l'altre té la mateixa capacitat de pensar per si mateix que hom pugui tenir. L'educació, així, ha de cercar formar persones generoses. És aquesta la virtut principal tant per Montaigne com per Descartes i, més enllà de les diferents concepcions que maneja cadascú, presenta en els dos autors trets comuns⁹, com són: a) el lligam que s'estableix entre generositat i llibertat; b) la importància central de la llibertat; c) la triple dimensió de la generositat com quelcom a la vegada natural (bon naixement), intel·lectual (la meditació) i conreat (l'educació). La generositat és una manera de relacionar-se amb el món, i aquesta manera bàsica és la que empra Montaigne en els *Assaigs* i que travessa l'obra cartesiana. L'home generós s'ocupa de si, però no deixa de banda l'altre: la cura de si és també cura de l'altre, i així l'home generós és solidari, aquell que dóna sense esperar res a canvi i que, per tant, cerca una humanitat millor.

Tornam doncs a l'inici del que havíem plantejat: la Filosofia entesa com a forma de vida està lligada a la cura de si, i aquesta, lluny d'implicar una forma d'egocentrisme, suposa una consideració de l'altre. Tant l'assaig com la meditació, l'aplicació del judici com la del mètode racional, suposen deixar enrere un jo parcial i reduït a l'immediat i proper. Tenir cura de nosaltres significa pretendre situar-nos en el món, prenent consciència del que realment som, ja sigui de la nostra condició humana, ja de la raó universal que va més enllà del particular. En els dos casos, l'home generós, amb el judici o la raó, transforma el seu jo per reconèixer l'altre i fer possible el diàleg. En els dos casos, la praxi educativa ha de tenir com a finalitat el conreu de la generositat. En el cas de Mon-

(9) Vegeu Sève, obra citada, 318 ss.

taigne, està clar que la Filosofia, a la base del procés educatiu, ha d'ajudar a tenir un cap ben fet i assolir un home generós. En el cas de Descartes, el respecte a la diversitat no ens ha de fer oblidar que cal cercar la unitat que és a sota, i per tant, l'educació per a la generositat s'ha d'acompanyar d'uns continguts determinats. El cap, doncs, ha d'estar també ben ple. Però la plenitud, en qualsevol cas, no pot significar un procés extern, sinó que ha de produir-se a partir de les propostes montaignianes. En qualsevol cas, aquest home modern que ha de ser educat no ho ha de ser amb coneixements tècnics i parcials, dirigits únicament a una activitat laboral, sinó des del convenciment que la bona vida dels éssers humans passa per formar persones autònomes, capaces de pensar per elles mateixes i capaces de donar-se una forma de vida.

Educación, Filosofía y forma de vida. Las propuestas de Montaigne y Descartes

Resumen: Este artículo pretende un doble objetivo. En primer lugar quiere mostrar que educación y Filosofía están ligadas de tal manera que la actividad filosófica comporta una propuesta de forma de vida y, en consecuencia, también propuesta educativa. Por otro lado, evaluar, en este sentido, la actualidad de las propuestas de Montaigne y Descartes. Finalmente, concluye con una comparación entre las dos propuestas educativas que suponen las filosofías de Montaigne y Descartes.

Palabras clave: Montaigne, Descartes, Filosofía como forma de vida

Éducation, philosophie et forme de vie. Les propositions de Montaigne et de Descartes

Résumé: Cet article vise un double objectif. En premier lieu, il veut montrer qu'éducation et philosophie sont liées de telle manière que l'activité philosophique comporte une proposition de forme de vie de même que, en conséquence, une proposition éducative. D'autre part, il veut évaluer, de ce point de vue, l'actualité des propositions de Montaigne et de Descartes. Enfin, il conclut avec une comparaison entre les propositions éducatives des deux philosophes.

Mots clés: Montaigne, Descartes, philosophie comme forme de vie

Education, philosophy and way of life: Montaigne's and Descartes's proposals

Abstract: This paper has two objectives. The first is to demonstrate that education and philosophy are linked in such a way that philosophical activity involves a proposal for a way of life, and consequently also a proposal for education. The second is to evaluate the current relevance of Montaigne's and Descartes's proposals. Finally, we conclude by comparing the two proposals for education associated with the philosophies of Montaigne and Descartes.

Key words: Montaigne, Descartes, philosophy as a way of life